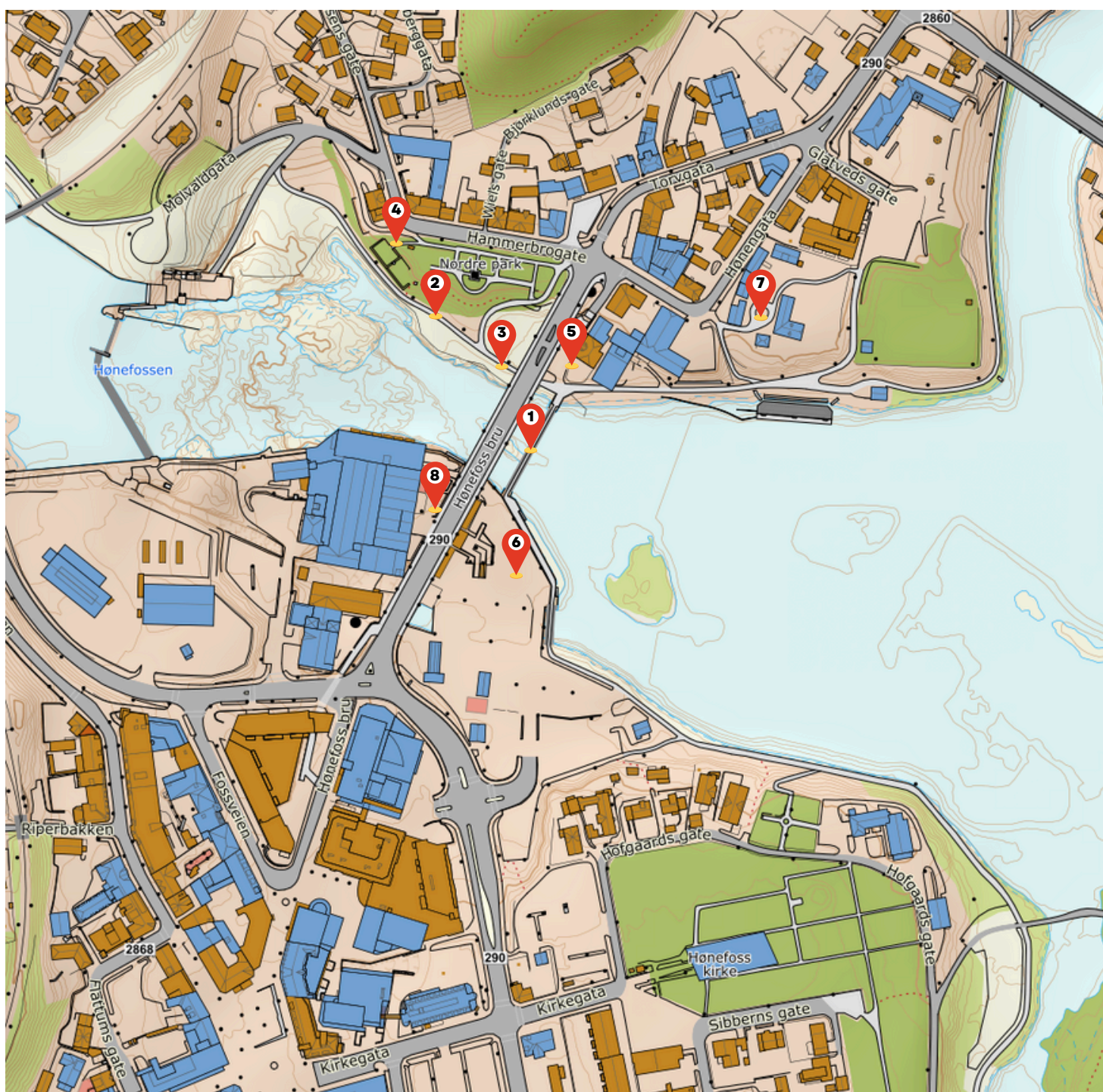

HØNEFOSSEN FØR HØNEFOSS - SELVGUIDET VANDRING

Dere skal nå ta en selvguidet vandring gjennom Hønefoss' tidlige historie. Turen består av 8 stopp, markert på kartet. Stoppene er omtrentlige, og representerer et viktig sted fra byens historie. Ta dere tid til å lese teksten som hører til hvert punkt godt når dere kommer dit.

1 Hønefossen (første stopp)	5 Pottemakerbakken
2 Oppgangssaga	6 Skolen på Øya
3 Et samfunn i vekst	7 Riddergården
4 Liv og arbeid ved fossen	8 Hønefoss blir by! (siste stopp)

Hønefossen (første stopp)

At Hønefoss ligger akkurat her er ingen tilfeldighet – plasseringen mellom de tre elvene Begna, Randselva og Storelva har vært helt avgjørende for byens utvikling. Elvene og fossen ble utnyttet på to viktige måter: elvene som naturlige transportårer og fossen som energikilde.

Gjennom tømmerfløting kunne store mengder tømmer fraktes nedover fra skogene til sagbrukene ved fossen. Samtidig brukte man vannkraften direkte til å drive sagbladene, som kuttet tømmeret til planker og bjelker. Det var denne kombinasjonen av transport og kraft som gjorde Hønefoss til et naturlig senter for trelastproduksjon og handel.

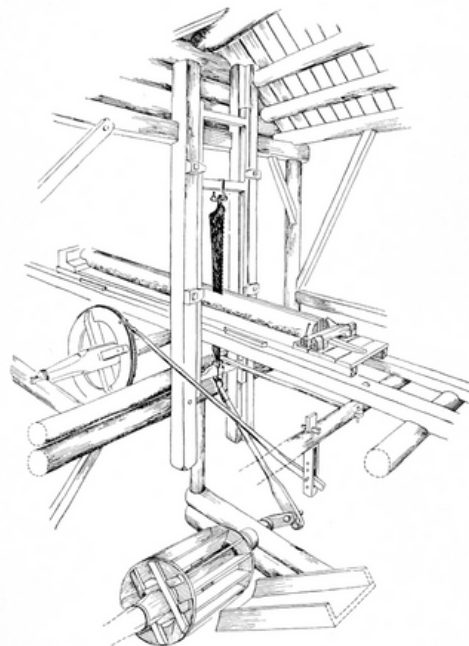
Hønefossen av Erik Pauelsen, 1788.

Foto: Anders Sune Berg / Sorø Kunstmuseum

2

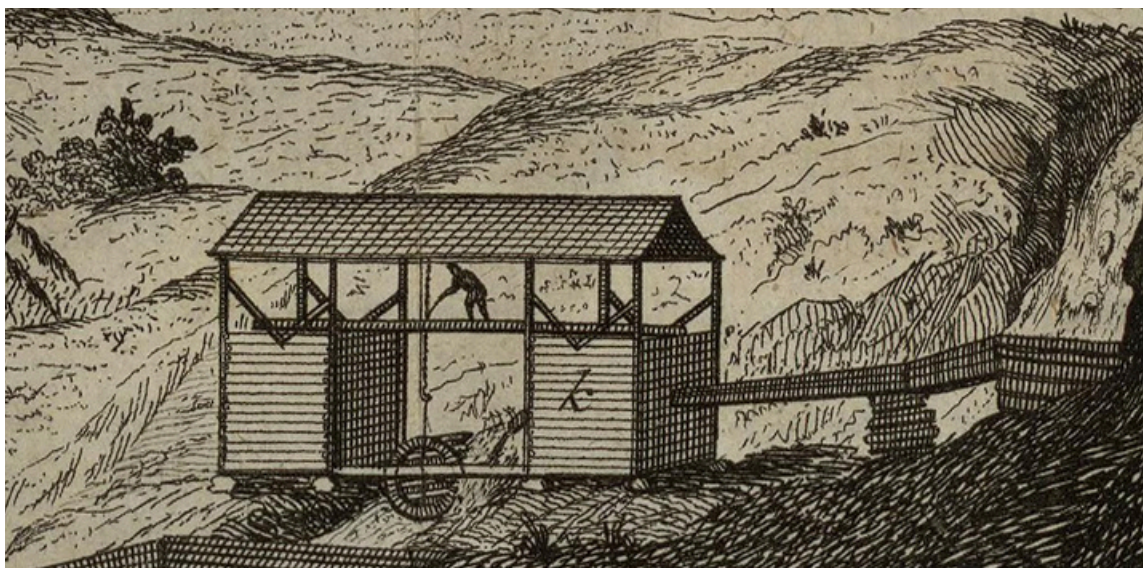
Oppgangssaga

Midt i elva ser dere skulpturen “Oppgangssaga”, laget av Knut Steen i 1979. Skulpturen symboliserer det som var den banebrytende oppfinnelsen i utviklingen av trelastindustrien, nemlig oppgangssagene. Disse sagene revolusjonerte måten man bearbeidet trevirke på, ved å bruke vannkraft til å drive sagbladene. Dette gjorde det mulig å produsere store mengder tømmer på kort tid. Oppgangssagene begynte å dukke opp ved Hønefoss allerede på slutten av 1500-tallet, og i løpet av 100 år var det mer enn 20 sager i drift. Oppgangssagene spilte en nøkkelrolle i utviklingen av Norge som en ledende trelasteksportør, og Hønefossen ble viktig i denne næringsutviklingen.

Skisse av de sentrale delene av en oppgangssag.

Tegnet av Arne Berg. Foto: Anno Norsk skogmuseum.

Del av illustrasjon hentet fra boken "Physisk oeconomic Beskrivelse over Lier Præstegjeld i Aggershuus Stift i Norge" av J. Essendrop (Kjøbenhavn, 1761)

Et samfunn i vekst

Sagbrukene som vokste frem på 1600-tallet skapte mange arbeidsplasser, og et livlig samfunn utviklet seg rundt Hønefossen. De første sagarbeiderne var bønder og husmenn som jobbet på sagbrukene for å tjene ekstra. Sammen med jakt og fiske ble trelastnæringen en viktig «attåtnæring» – en ekstra inntektskilde ved siden av jordbruket. De fleste bodde ikke fast ved fossen og kom om sommeren for å jobbe, og det var da det var mest livlig i det lille samfunnet som vokste frem. Noen valgte å bosette seg ved fossen hele året, selv om sagene var stengte på vinteren. På grunn av befolkningsveksten i Norge på 16- og 1700-tallet ble det stadig vanskeligere å finne nok jord, og mange forlot bondesamfunnet – enten frivillig eller som følge av jordmangel og konflikter. For stadig flere representerte sagbruket muligheter utenfor bondesamfunnet.

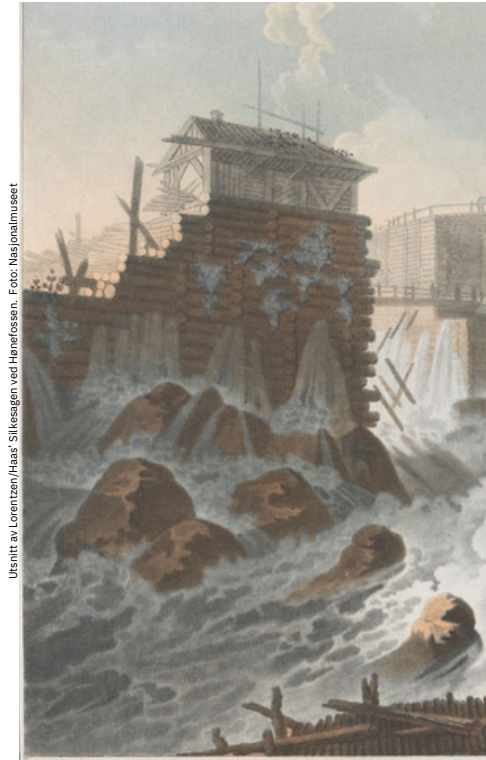

Utsnitt av Lorentzen/Haas' Silkesagen ved Hønefossen (Ca. 1800)
Foto: Nasjonalmuseet

4

Liv og arbeid ved fossen

Området rundt fossen så helt annerledes ut enn det gjør i dag. Elven var bredere, og fossen – som nå er demmet opp – var mye villere. Mellom små øyer i fossen vokste det frem et nettverk av trebroer og bebyggelse. Arbeiderne som bodde her levde langt fra luksuriøse liv; de måtte tåle harde vintre, råte og en elv som ofte flommet over.

Utsnitt av Lorentzen/Haas' Silkeengen ved Hønefossen. Foto: Nasjonalmuseet

Samfunnet som vokste opp i tilknytning til sagbrukene besto i hovedsak av tre grupper: sagbrukseiere, sagfuter og sagarbeidere. Sagbrukseierne og sagfutene var gjerne de økonomisk sterkeste og de med mest innflytelse i samfunnet, mens sagarbeiderne utgjorde den største gruppen. Sagbrukseierne var de som eide sagbrukene og hadde lite med den daglige driften å gjøre. Det var sagfuten som styrte den daglige driften og var sageiernes stedfortreder. Futen måtte kunne lese og skrive, og føre saker for underretten (dagens tingrett). Sagarbeiderne var de som gjorde det tyngste arbeidet. Det tunge tømmeret måtte fløtes, sorteres og flyttes og sagene måtte bemannes, brukes og vedlikeholdes.

Skolen på Øya

Den første skolen i Hønefoss ble etablert på 1700-tallet i tilknytning til sagbrukene ved fossen. Selv om vi ikke vet nøyaktig hvor den lå, vet vi at den var plassert på Øya – den største av flere små øyer som lå midt i fossen. Etter at fossen ble demmet opp, finnes ikke Øya som en egen øy lenger, men den lå omtrent der dere står nå. Da obligatorisk skolegang ble innført i Norge i 1739, var målet å oppdra barna til å bli trofaste og lovlydige borgere. Likevel var det ikke vanlig at barna gikk på skole hver dag. Til daglig jobbet mange av dem på sagbrukene eller hjalp til hjemme, da deres bidrag til familiens økonomi var viktig. Skolegang kom derfor i tillegg til arbeidspliktene, og mange barn gikk nok ikke på skolen i det hele tatt, til tross for skoleplikten. Dette kan ha vært en av grunnene til at flere sagbrukseiere gikk sammen for å opprette en skole for barna til sagbruksarbeiderne. Skolen var gratis for disse barna, men andre kunne også få undervisning, mot betaling.

Hønefoss ca 1865 - 1868.

Foto (kolorett) : Peder Adolf Thorén / Buskerud fylkesfotoarkiv

Riddergården

I dag er det stille og rolig på Riddergården, men på 1700-tallet var det et livlig sted, med en stor familie, Familien Ridder, og mange arbeidsfolk som hjalp til. Familien Ridder spilte en viktig rolle i Hønefoss' tidlige historie. De jobbet som sagfogder, fløtningsinspektører, regnskapsførere og handelsmenn ved fossen i flere generasjoner. Som ledere ved sagbrukene var Ridderne både respekterte og innflytelsesrike. De hadde en viktig rolle i samfunnet og bidro betydelig til den økonomiske og sosiale utviklingen rundt Hønefossen. Innflytelsen deres varte frem til industrifabrikkene tok over for sagbrukene, omtrent samtidig som Hønefoss ble by.

FREDRIK RIDDER (1833 - 1849)

Foto: Buskerud fylkesfotoarkiv

Hønefoss blir by (siste stopp)

Befolkningen ved Hønefossen økte etter hvert som flere og flere bosatte seg der. Allerede i 1652 hadde Hønefossen blitt et fast stoppested for gjennomreisende handelsmenn, noe som tyder på en betydelig økning i både trafikk og aktivitet ved fossen. På midten av 1700-tallet var det omtrent 35 bebodde hytter mellom sagene ved fossen, og ved folketellingen i 1845 hadde befolkningen vokst til 793 innbyggere. Da Hønefoss fikk bystatus bare syv år senere, i 1852, hadde tallet økt til 830 innbyggere.

Etter Hønefoss fikk bystatus, fortsatte befolkningen å øke jevnt og trutt, stedet var nemlig blitt et etablert handels- og håndverkssentrum i Ringerike. Sagbrukstiden tok slutt, men byen utviklet seg videre med større industrifabrikker og kraftverk langs elva - fortsatt med tømmerstokken og elvas kraft som de viktigste ressursene.

Hønefossen sett fra Øya-området, ca 1910.

Foto: Buskerud fylkesfotoarkiv

